

ՄՇՏԱՊԵՍ ԿԵՆԴԱՆԻ ՈՒ ՀՄԱՅԻՉ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆԸ

(Ծննդյան 135 և մահվան 70-ամյակների առթիվ)

Մեծ է Հովհաննես Հովհաննիսյանի ավանդը հայ գրականության զարգացման գործում: Նա մի մոր որակի հասցրեց քնարական բանաստեղծության մակարդակը, այն մկատելիորեն հարստացրեց ժողովրդական մտածողությամբ, բնական գույներով արտահայտեց հայ մարդու ազգային հոգեբանությունն ու ներաշխարհի առանձնահատկությունները: 1887 թվականին, դեռևս ուսանող, Մոսկվայում լույս տեսավ 23-ամյա բանաստեղծի առաջին գիրքը, որը միանգամից հռչակ բերեց հեղինակին: Այդ գրքի բերած թարմության, գեղարվեստական ու գաղափարական արժանիքների մասին արտահայտվեցին անվանի գրող-

ներից շատերը: Նրա մոտքը ողջունեցին Ղ. Աղայանը, Պ. Պոռչյանը և ծերունագարդ Ղևոնդ Ալիշանը:

«Զուտ քնարեգակն է Հովհ. Հովհաննիսյանը: Ո՛չ հրապարակագրական քարոզը, ո՛չ վիպողական արձակայնությունը, ո՛չ դյուցազներգական բուռն թափը, ո՛չ խրատաբանական կամ ճառախոսական հռետորությունը կայլայլեն մաքրությունը իր մեղեդիին, որ կբարձրանա ինչպես խումկը բուրվառեն, ինչպես բուրումը ծաղկեն, թեթև, բնական, գրեթե անմշակական: Իր տաղերեն ոմանք՝ առանց երաժշտության՝ արդեն, «երգ» են, ոչ միայն տողերում ներդաշնակությամբ, այլև պատկերներու զգացմանց, մտածմանց թեթևությամբ, քնքշությամբ, մեղանուշությամբ...»: Ահա այսպես է բնութագրում բանաստեղծի պոեզիան Արշակ Չոպանյանը (Հ. Հովհաննիսյան, «Ընտիրը», 1976 թ., էջ 4): Գրական անդաստան մտած երիտասարդ բանաստեղծի ստեղծագործությունների մասին հիացմունքի խոսք ասաց մահ ողու հաճախ գրականագետ ու բանաստեղծ Վալերի Բրյուսովը: Հովհաննիսյանը իրավամբ հայ գրականության շքամուտքից ներս մտավ հախուռն ու գարնանաշունչ թարմությամբ: Նրա մոր ու չքնաղ պատկերները, գրական մաքուր լեզուն,

հոգեհարազատ հնչեղանքները միանգամից գրավեցին երիտասարդության ուշադրությունը, և հեղինակը դարձավ մրանց կուռքն ու մերձնչանքի գորավոր աղբյուրը:

Հովհ. Հովհաննիսյանը ծնվել է 1864 թվականին Վաղարշապատում: Սովորել է տեղի ծխական վարժարանում, այնուհետև՝ Երևանի պրոգիմնագիայում: Ավարտել է Մոսկվայի Լազարյան ճեմարանը, աշակերտել սիրված բանաստեղծ Սմբատ Ծաֆազիզին: 1883-1888 թթ. սովորել ու ավարտել է Մոսկվայի համալսարանի պատմա-բանասիրական բաժինը: Ուսման տարիներին ուսումնասիրել է համաշխարհային գրականության դասականներին, տիրապետել ռուսերեն, անգլերեն, հունարեն և լատիներեն լեզուներին: Համալսարանը վճռական և արդյունավետ դեր խաղաց երիտասարդ բանաստեղծի աշխարհայացքի, գրական, քաղաքական հայացքների ձևավորման գործում: 1888 թ. մա հրավիրվում է Գևորգյան Հոգևոր Ճեմարանում աշխատելու, որը և մա ընդունում է պատրաստակամությամբ: Ճեմարանում Հովհաննիսյանը դասավանդում է շուրջ երկու տասնյակ տարի: Իր բազմակողմանի իմացություններով, գրականությանն ու մանկավարժությանը անմնացորդ նվիրվածությամբ, մարդկային եզակի հմայքով անմոռանալի հետք է թողել ինչպես ուսանողների, դասավանդող ուսուցիչների, այնպես էլ վանքի հոգևոր հայրերի և մյուս սպասավորների սրտերում:

«Ճեմարանի աշակերտության կողմից հարգված ու սիրված ուսուցիչ էր Հովհ. Հովհաննիսյանը: Միջահասակ, գրավիչ տեսքով, ժպիտը դեմքին մի մարդ էր մա: Ըստ ամենայնի բարձր կուլտուրայի տեր, կիրթ էր և բազմակողմանի զարգացած: Նրա դասախոսությունները լսում էինք հափշտակությամբ: Խոսում էր հեզիկ ու հանդարտ, քաղցրահնչուն, սահուն: Ընդհանուր գրականության առարկան անցնելիս մա հատկապես կանգ էր առնում Օեքսպիրի վրա, իսկ ռուսաց գրականությունից՝ Գոգոլի: Նրանց ստեղծագործությունները վերլուծում էր մի առանձին ոգևորությամբ: Հատուկ հաճությամբ դասախոսում էր Հոմերոսի մասին: Մենք հաճախ դիմում էինք մրան, որ ձեռնարկի «Իլիականի» և «Ոդիսականի» աշխարհաբար թարգմանության գործը, քանի որ մա միակ անձն էր, որ կկարողանար զլուխ բերել այդ դժվարին, բայց շնորհակալ գործը» (Խաչատուր Կանայան, «Ճեմարանի իմ ուսուցիչները»: «Էջմիածին» ամսագիր, 1975 թ., № Ե, էջ 32):

Բանաստեղծը ամբողջ էությամբ կապված է եղել ճեմարանի և Մայր Աթոռի գործունեության հետ: Պաշտոնական գրություններ կազմելիս մշտապես օգնել է կաթողիկոսի դիվանին, լիաբուռն ապրել հոգևոր կյանքով: Ճեմարանում աշխատելու մրա բեղմնավոր ու արդյունավետ աշխատանքների մասին իրենց հուշերում արտահայտվել են ճեմարանական շատ հայտնի դեմքեր: Նա առաջ էր քաշում և իրականացնում մոր սերնդի դաստիարակության և կրթության առաջավոր ու արդյունավետ ձևերը: Սաների մեջ սերմանում էր հայրենասիրության, ազգային ավանդների պահպանության, հարուստ գիտելիքներ և գեղարվեստական բարձր ճաշակ ձեռք բերելու լուսավոր հատիկները: Լիներով հետևողական և խստապահանջ, միաժամանակ մտերմական կապերի մեջ էր ուսանողների հետ: Մեծ տեղ էր

հատկացնում նրանց ազատ և ինքնուրույն դրսևորումներին, հատուկ ուշադրություն էր դարձնում և ոգևորում ստեղծագործող ուսանողներին: Ահա մի հատված ճեմարանի հիմնադրման 15-ամյակի առթիվ նրա ելույթից. «Ո՛վ կարող է այսօր ուրանալ, որ հայ ազգն ու Հայաստանյայց Սուրբ Եկեղեցին ամբակտելի կերպով կապված մի անբաժան միությունն պիտի կազմեն, ինչպես միշտ են եղել, որ երկուսի գոյությունն էլ փոխադարձաբար պայմանավորվում են միմյանցով. Եկեղեցին է եղել միշտ մեր պատմական կյանքի ալեծուսի ծովի գոռ փոթորիկների երեսից ազատ մնալու միակ մավահանգիստը: Եկեղեցին է եղել, որ միշտ արձակել է Հայաստան աշխարհի այս ու այն խոռվյալ ծայրերը ավետաբեր աղավաղի՝ խաղաղության ձիթեմին կտցին, Եկեղեցին է եղել, որստեղից սիրո հրեշտակը դուրս գալով՝ լուսափետուր թևերով տարածել է տգիտության ու մեղքի գծությունից խավարի մեջ խարխափող երկրի վրա» («Արարատ» ամսագիր, 1888 թ., «Էջմիածին» ամսագիր, 1975 թ., № 9, էջ 16-17):

Որ որ երթաս, ինչ որ լինիս կյանքի մեջ,
Սրտումդ անջինջ դու միշտ պահիր գեթ մի բան,
Մի ցուրտ գիշեր ջերմացնող շող անջեջ,
Վհատ հոգուդ խրախույս տվող հեմարան՝
Մի մայր ունիս, նորան հիշիր սիրատենչ
Եվ միշտ կրկնիր՝ «Կեցցե՛ հավերժ ճեմարան»:

(Հովհ. Հովհաննիսյան, «Էջմիածին» ամսագիր, 1964 թ., № 2, էջ 26)

Ընթանելով ժամանակի շունչն ու պահանջները՝ Հովհաննիսյանը մի մեղքին զգացողությամբ տեսնում էր, որ Պատկանյանից ու Ծախազից հետո, որոնք իրենց դերը կատարել էին, ընթերցողը արդեն կարիք ուներ մեկ ուրիշ խոսքի: Բանաստեղծական տողն ու բառը պետք է ունենար ուրիշ հնչեղանգ, ուրիշ համ ու պատկերավորում: Եվ Հովհաննիսյանի քնարերգությունը եղավ այն «ուսկեղեն աղբյուրը», որից ջուր խմեցին Թումանյանն ու Իսահակյանը: Ինչպես Այուբի ընտրության, արտահայտչամիջոցների օգտագործման, գրական ու ժողովրդական հյութեղ լեզվի համակցությամբ ու մտածողությամբ նա մի ամբողջ գլխով բարձր կանգնեց իր մախորդներից և ստեղծեց գրական մի սերունդ, որը վստահորեն ընթացավ նոր արժեքներ ստեղծելու ճանապարհով: Բանաստեղծական նրա խոսքը բխում էր հայրենիքի հարուստ պատմությունից, անցյալի հերոսական էջերից, իր ժողովրդի մտահոգություններից ու տազմապներից: Ծանր կյանքով ապրող հայ մարդու կենցաղի, ազատ ու վեհացնող սիրո, բնաշխարհի գույների գեղեցկության թեմաները հնչեցրեց ինքնաստիպ ու յուրովի: Բանաստեղծի ստեղծագործությունների մեջ առանձին տեղ են գրավում սոցիալական մոտիվները, գյուղական կենցաղն ու աշխատանքը: Հուզականությամբ են շնչում «Գյուղի ժամը», «Արագն եկավ լափին տալով», «Ալագչազ բարձր սարին», «Հատիկ», «Իմ հայրենիքը տեսե՛լ ես, ասա»,

«Նոր գարուն», «Աշուղ» և հմայիչ ու իրենց թարմությունը երբեք չկորցնող մյուս ստեղծագործությունները: «Հատիկ» բանաստեղծության մեջ հեղինակը զարմամալի մի սիրով ու բացառիկ վարպետությամբ արտահայտել է հողագործ մարդու անկեղծ զգացմունքները:

Լուսը բացվում է, շուտ արտը գնամ,
Պատռեմ սուր խոփով ես կուրծքը հողի,
Իմ սիրուն հատիկ, քեզ նորան պահ տամ,
Մինչև օրերն ամռան արևի:

Թաղեմ քեզ, հատիկ, և դարդս քեզ հետ,
Թե Աստված ուզեց, դու կանաչեցիր,
Թող դարդս մեռնի գետնի տակ անհետ,
Դու իմն մխիթար կրկին տուն դարձիր:

Հասարակ, իր առօրյա աշխատանքով զբաղվող, իր համապատասխան հացն արդար քրտինքով վաստակող մարդու անկեղծ ու մաքուր հավատը բնության ու Աստծո հանդեպ տպավորիչ են ու անսահման բնական, շոշափելիորեն զգում ես աշխատավորի հոգու գեղեցկությունը, բնության, հասկի ու հացի հանդեպ նրա շերմեռանդ պաշտամունքը: Բնության շնչավոր մասնիկի սրտահույզ զրույցը հատիկի հետ, նրա խորունկ ընթացքը հեղինակը արտահայտել է բանաստեղծական իր ամբողջ շքեղությամբ ու շերմ քնարականությամբ: Իր մեջ նույն հոգեհարազատությունն է ամփոփում նաև «Գյուղի ժամը» վեհաշուք ստեղծագործությունը: Կյանքի տարբեր շերտերի հակադրությունը, իրականության ճշմարիտ վերարտադրությունը այնքան է շոշափելի, որ թվում է, տեսածապավեճի վրա են վերցված նկարագրությունները: Երկխոսությունները ցայտում ու սրտառուչ են, թվում է, եկեղեցու զանգերի դողանքը արձագանքվում է ունկերի մեջ. «Ժամը սվին- տանդո՛, տանդո՛, Տեր, փառքդ շատ, տանդո՛, տանդո՛»: Ժամանակի հայ գյուղացու սոցիալական վիճակի, նրա խոռվահույզ ապրումների, անկեղծ մտորումների և բարձրաձայն ընդվզումի մասին միայն այս երկու բանաստեղծությունները ստեղծում են ամբողջական ու ճշմարիտ տպավորություններ: Ընթերցողին առավել հարազատ ու սրտամոտ են հնչում ամբողջովին ժողովրդական մտածողությամբ շաղախված, նրա հոգեբանությանը բնորոշ «Արագն եկավ լափին տալով» և «Ալագյազ բարձր սարին» հրաշագեղ քերթվածները:

Ամեն մի արվեստագետ իր ժողովրդի կողմից գնահատվում է հատկապես իր հայրենասիրական արժեքավոր ստեղծագործություններով, իր ժողովրդին ըստ ամենայնի ծառայելու պատրաստակամության, առաջադիմական ու լուսավոր գաղափարներով: Հայրենիքին, նրա անցյալին ու ներկային, ոգորումներին անդրադառնալիս Հովհաննիսյանը հանդես է բերել իր տաղանդի բոլոր դրսևորումները,

սրտի այրումով ու պատասխանատվության խորը զգացումով է արծարծել հայրենիքի սուրբ խորհուրդը: Արագ գետը շնչավորելով, խոսելով ճրագաձայններով, հեծածաճճեքի մասին, միաժամանակ վառ գույներով կերտել է ճրագաձայնների հագործության, խորհրդաձայնային իմաստը: Արագի կերպարի միջոցով հեղինակը կերտել է խորը ընդամարցումներ՝ ճրագ մեջ դնելով հայրենիքին բնորոշ հատկանիշներ, ճրագ միջոցով դրսևորել հայրենիքի ողբերգական վիճակն ու ճրագ հավերժական ընթացքը: Այս բանաստեղծության իմաստային շարունակությունն է կազմում «Նոր գարունը»: Հեղինակի միացող սրտի տվյալամբները ճրագի են յուրաքանչյուր տողում: «Քեզ սպասող չմաց, ո՞ր ես գալի, այ գարուն», որովհետև «գուլքո ասող չմաց», ու «սաղ տեղ չկա մեր երկրին»: Անշուշտ այս փոքրիկ բանաստեղծության մեջ հեղինակը ձգտել է արտահայտել Մեծ եղեռնի մորմոքն ու ողբերգությունը: «Սև մութ կապեց աշխարհին, սար ու ձոր դառան արին, մեզ վայ բերեց էս տարին, ուր ես գալի, այ գարուն»: Որքան էլ թանձր են մոայլ պատկերները, մորմոքն ու թախիծը ճրագների, սակայն հավատն ու հուսո շողը թրթռացել է ճրագ հոգու ու տողերի մեջ: Լուսավառ կամքերի պատկերը ուղեկցել է ճրագ, և այդ լույսը ծաղկել է ճրագ հաջորդող ճրագն առավոտներում:

Ամեն անգամ, երբ վերջալույս ծիրանի
Հանգչում է մեղմ Արագածի կատարին,
Եվ գեթ մանկան պայծառ աչքեր գեղանի
Աստղերն երկնից փայլ են տալիս կամարին,
Նայում եմ ես և սպասում, որ վառվի
Մի այլ ճրագ ծերուկ լեռան ճակատին:

Բանաստեղծը հավատում է, «Թե կգա օրը, բախտը երագ չի թվիլ մեզ, թե կբացվի մա փառավոր, առավոտյան վառ շողի պես»:

«Ես չգիտեմ, - գրում է Մ. Արեղյանը, - մեր բանաստեղծության մեջ կան արիության, լուսո և հավատի այնպիսի ուժեղ արտահայտություններ, որոնց մեջ բանաստեղծը այնպես խորին հանգստությունով վստահ լինել իր առաջնորդ աստղին: Հովհաննիսյանի «Սարն ի վեր», «Հավատում եմ», «Երբ կյանքի ուժայն հոգեւորից», «Մենք միասին գնում էինք» և ուրիշ բանաստեղծություններ մեր հայրենի երգերի գոհարներն են, որ երբեք հնչեցրել է հայ քնարը» (Գ. Հովսեփյան, «Հովհ. Հովհաննիսյան»: Երևան, 1957 թ., էջ 180):

Տաղանդի մեծ ուժով են գրաված ճրագ Հովհաննիսյանի բալլադները («Վահագնի ծնունդ», «Արտավազդ»): Հիացմունք են պատճառում ճրագ տարբեր ազգերի գրողներից կատարած ճրագ բարձրաճաշակ թարգմանությունները:

Կամենում եմ կանգ առնել բանաստեղծի ստեղծագործությունների մեջ արծարծված ճրագ այն խնդիրներից մեկին, որը անհրաժեշտ ու միտումնավոր անտեսվել է: Անտեսվել է ավելի շուտ խորհրդային կարգերի կրոնաֆալս: Խղճի ազատության դեմ

տարած բռնատիրական քաղաքականության շնորհիվ: Հովհաննիսյանը երկար տարիներ դասավանդել է Գևորգյան Հոգևոր Մեմարանում, սնվել Հայ Առաքելական Եկեղեցու պատգամներով և ուսմունքով: Ինչպես իր բանավոր ու գրավոր ելույթներում, դասախոսություններին ժամանակ, այնպես էլ իր ստեղծագործությունների մեջ հոգու մաքրության, ազնվության, հավատքի, ազգային միասնականության գործում քրիստոնեության և Եկեղեցու դերի մասին անդրադարձել է բազմաթիվ անգամներ: «Տիրամայր», «Զատիկ», «Փրկության խաչ», «Լուսավորչի կանթեղ», «Գլուխի ժամը», «Էջմիածին» և մյուս ստեղծագործությունները պերճախոս ձևով վկայում են հեղինակի խորունկ հավատն ու սերը ճշմարիտ մեր կրոնի հանդեպ: Դրա լավագույն վկայությունն է «Տիրամայր» ստեղծագործությունը:

Ես, աշխարհ մոռացած, հեռու աղմուկից,
Կանգնած եմ առջև, ով սուրբ Տիրամայր,
Ականջս ազատ է մարդկանց շշուկից
Սիրո բարբառող լսելու համար:

Բանաստեղծը ծնկի է իջնում մրա առաջ, որովհետև «սուրբ գեղեցկություն է, տիպար երկնային» և գիտի, որ Տիրամոր սիրտը ողբում է «արյան մեջ խեղդվող մարդկության համար»: Հեղինակը իր աղոթքն է առաքում Աստվածամորը, որպեսզի մրա կարեկցանքը հովանի լինի երկրին: «Փրկության խաչ» բանաստեղծության մեջ ահա թե մա ինչպիսի ընդհանրացում է կատարում.

Երբ տեսնում ես, ամենքս խոնարհ,
Մի հույսով չենք ընկնվում ցայսօր,
Այդ մեր փրկության խաչն է լուսավառ,
Մեր հավետ անշեջ փառոս դարավոր:

Որ փրկության խաչը «փայլել է իբրև լուսո մի շող, այլում կենդանության, Մայր Էջմիածին...»: Իսկ «Էջմիածին» խորագիրը կրող քերթվածը համարյա չի տպագրվել մրա և ոչ մի գրքում:

Խավարի մեջ դու վառվեցար որպես կանթեղ,
Վառ պահեցիր մեր սրտերում կայծն երկնային ...

Կարելի է կանգ առնել մահ մյուս ստեղծագործությունների վրա, սակայն այս թեմայի մասին ամենար և հպանցիկ խոսք ասել. այն պահանջում է լուրջ ու հանգամանալից վերլուծություն, քանի որ հայտնի պատճառներով դուրս է մնացել գրականագիտության ուշադրությունից: Այսօր պայմանները բարենպաստ են և պետք է ճշմարիտ ու խոր գնահատական տրվի յուրաքանչյուր ստեղծագործությանը՝ բա-

ցահայտվեմ բանաստեղծի մտահղացումներն ու մեկնությունները, ոգորումներն ու պատգամները:

Մեկ տարի առաջ լրացավ բանաստեղծի ծննդյան 135 և մահվան 70-ամյակները: Ծուռը իջնելով մրա խնկելի հիշատակի և անմահ երգի առջև, խոստովանեմք, որ անմարելի է մրա լուսավոր հավատը, բանաստեղծական սխրանքը՝ փառավոր: Նրանով մորոզվեց և դալարագեղ դարձավ քնարերգության մեր դարավոր կաղնին:

«Կան մեզանից հավերժ բաժանվածներ, որոնք միշտ մերկա են մեր սրտերի մեջ... Այդպիսի անմահներից է բանաստեղծ Հովհաննես Հովհաննիսյանը», - գրել է Ավ. Իսահակյանը:

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՏԵՐՏԵՐՅԱՆ

